

R E C E N Z I J A

**„Kaimynystė – ne draugystė“, arba keletas pastabų perskaičius
Andros Simniškytės knygą
Geležies amžius Sėloje (Vilnius: Diemedžio leidykla, 2013, 335 p.)**

Idant tūlas skaitytojas nenustebtų, kodėl knygos recenzija prasideda nuo žodžio „kaimynystė“, turiu prisipažinti, jog daugiau nei tris dešimtmečius tyrinėju Žiemgalių žemę. Esu ištyrusi nemažai paminklų ir parašiusi ne ką ne mažiau darbų. Taigi pasižiūrėti į kaimyninę Sėlą ir smalsu, ir pravartu. Žiemgaliai ir sėliai labai panašaus likimo kaimynai – juos sieja ne tik bendra kilmė – Pilkapių kultūra, bet ir bendras likimas: Kalavijuočių (Livonijos) ordinas šių genčių žemes tarsi kalaviju perkirto lygiai pusiau – šiaurinės dalys atsidūrė Latvijoje, pietinės – Lietuvoje. Šiaurės Lietuvoje šių genčių žemes skiria tik nedidelis Apaščios upelis, o teritorija į PV nuo jo aukštupio, kur rastos Anciškių ir Vabalninko radimvietės (kapinynai, o gal pilkapynei?), yra ta vieta, kurioje ir turėtų susikirsti moksliniai žiemgalių ir sėlių tyrėjų interesai. Bet tikrai ne jie yra „kaimynystės – ne draugystės“ priežastis.

Taigi mintys pasidairius po kaimyno daržą. Jau pats knygos apie sėlių gentį pasirodymas be jokios abejonės yra ir lauktas, ir džiugus reiškinys tiek mokslo bendruomenei, tiek ir senąja Lietuvos praeitimi besidomintiems skaitytojams. Knygą sudaro tarsi dvi dalys – pirmoji skirta geležies amžiaus procesams, antroji – archeologijos sąvadas, kuriame aprašoma 316 archeologijos objektų ir vietų, esančių dabartinėje Lietuvos ir Latvijos teritorijose. Knygoje įdėti devyni žemėlapiai, sudaryti pačios autorės, atspindintys Sėlos apgyvendinimo raidą, knyga gausiai iliustruota kokybiškais piešiniais, kurių dauguma piešti Izoldos Maciukaitės. Sėlių kultūra nagrinėjama atskirais geležies amžiaus periodais, kurių čia išskirta septyni – nuo Brūkšniuotosios keramikos kultūros vėlyvojo laikotarpio iki XIII–XV amžių. Tiesa, tirtų paminklų stoka neleidžia autorei tolygiai apžvelgti visus periodus, o kartais verčia skaitytoją ir suabejoti statistikos patikimumu. Tačiau apie tai kiek vėliau.

Taigi sėliai – dar viena baltų gentis, kurios kultūrai pažinti išleista atskira knyga (apie žiemgalius ir kuršius knygos išleistos 2004 metais: I. Vaškevičiūtės *Žiemgaliai V–XII amžiais; V. Žulkaus Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*).

Kaip ir dera įvade, autorė iškelia darbo tikslą, tačiau pats tikslas suformuluotas labai keistai – „monografiškai apibendrinti...“ (p. 10), kitaip tariant, parašyti monografiją arba knygos tikslas yra ...parašyti knygą. Įvade autorė teigia, jog Sėlos kraštas niekada nebuvo atskiras mokslininkų tyrinėjimų objektas. Pasak autorės, „trūko integralios perspektyvos, nesiekta tarpdalykinio bendradarbiavimo ir to pasėkoje išgryninti sėlišką kultūrą nepavyko, nes: romėniškųjų įtakų laikotarpiu regiono kultūra buvo Pilkapių su akmenų vainikais kultūros sudedamoji dalis“ ir t. t. (p. 9). O kaipgi kitaip galėjo būti. Šiuo laikotarpiu, pasak autorės, romėniškųjų įtakų (t. y. I–IV a.), gentys dar neišsiskyrusios, dar neįvykęs procesas, todėl nėra ne tik sėlių, bet ir kaimyninių genčių – žemaičių, žiemgalių, latgalių ir kt. Yra tik visų šių genčių pramotė Pilkapių kultūra, kurioje ir reikės jau kitame periode ieškoti ir sėlių genties.

Nesinorėtų sutikti su įvade autorės išsakyta nuostata, jog „tyrinėtojams nepavyko pagrįsti, kas tie sėliai, kokia jų kultūra ir ar iš viso tokia būta“, o autorės mintis, kad „regiono privengta“ (p. 9), švelniai tariant, neatitinka tiesos. Šie autorės tyrimai neatsirado tuščioje vietoje. Tiesiog reikėjo atidžiau pasidairyti ir pažiūrėti, o kas gi vis dėlto padaryta tiriant sėlių kultūrą? Stebina autorės nenoras matyti kitų tyrėjų darbų. Knygoje yra skyrelis „Sėlos archeologijos istoriografija“ (p. 28–30), kuriame autorė gal ir bando kiek plačiau

atskleisti, kas gi nuveikta Latvijoje, o kalbant apie lietuvišką Sėlą, be kalbininkų, paminėtas tik A. Tautavičius ir jo 1972 m. straipsnelis, išspausdintas mokslo populiarinimo žurnale *Mokslas ir gyvenimas*. Dar yra 23 eilutės teksto apie „pastarųjų dešimtmečių išaugusį susidomėjimą regionu“ (p. 30). Taigi čia paminėta archeologo V. Vaitkevičiaus keletas darbų apie šventvietes Sėloje (sic. tema, kuri nėra monografijos autorės susidomėjimo objektas) ir V. Kazakevičiaus straipsnis „Sėlių paminklai“ (*Lietuvos archeologija*, 2000, t. 20, p. 7–15). Kiti darbai – arba latvių archeologų (t. y. nagrinėjantys šiaurinę Sėlos dalį), arba pačios autorės straipsniai. Čia galima autorei priminti, jog V. Sedovas knygoje, skirtoje ugro-suomių ir baltų genčių kultūroms viduramžiais aptarti, sėliams paskyrė visą skyrių (Sedov V. V. *Finno-ugry i balty v epochu srednevekovia. Archeologija SSSR*. Moskva, 1987, p. 365–370), A. Tautavičius apie sėlius yra rašęs knygoje *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje* (1996, p. 94–97), R. Volkaitės-Kulikauskienės knygoje *Lietuva valstybės priešaušriu* šalia kitų genčių irgi yra skyrelis apie sėlius (2001, p. 145–146). Apie sėlius rašyta ir knygoje *Lietuva iki Mindaugo* (Jovaiša E., Vaškevičiūtė I. Baltų gentys. 2003, p. 83–85). Jau nekalbant apie tai, jog Lietuvos istorijos institutas (kuriame dirba knygos autorė ir kuris nurodytas tituliniam lape kaip leidėjas) leidžia *Lietuvos istoriją* – trylikos knygų seriją. Šios serijos antrajame tome, skirtame geležies amžiui (*Lietuvos istorija*. T. 2: Geležies amžius. 2007), apie sėlius VI–VIII a. yra rašiusi I. Vaškevičiūtė (p. 263–266), o IX–XI a. sėlių kultūrą apibendrina V. Kazakevičius (p. 379–381). Moksliniame veikalė, jeigu į tokį pretenduoja ši monografija, palikti tokias istoriografijos „skyles“ tiesiog netoleruotina. Juo labiau kad autorė tą daro sąmoningai: mini tik tyrinėjusiuosius paminklus ir apeina tuos, kas rašė apie sėlius.

Ne vien tik istoriografinėje dalyje nutylėti kitų autorių darbai. Dar įdomesnis vaizdelis iškyla, kada autorė imasi nusakyti genties ribas. Prieš pradėdamas tokį darbą kiekvienas save gerbiantis tyrėjas visų pirma susipažįsta su tuo, kas jau padaryta. Turint naujesnės medžiagos imamasi kažką patikslinti, su kai kuo jau padarytu galima nesutikti arba sutikti. Iš šio skyriaus aiškiai matyti, jog autorei nerūpi, nei ką kiti tyrėjai nuveikė, nei ko autorė turi imtis pati. Tai ypač akivaizdu, kai kalbama apie ribas su žiemgaliais. Apie jokių ankstesnius bandymus tai padaryti ir visų pirma iš kitos, t. y. žiemgališkos, pusės čia net neužsimenama. O šios recenzijos autorė tokių tyrimų yra atlikusi ne vieną ir straipsnių ta tema yra parašiusi bent septynis (neskaitant bendro pobūdžio darbų, kuriuose minimos ir žiemgalių ribos), kurių Sėlos tyrėja net nesiteikė paminėti. Išvardysiu bent kelis jų: „Pietinės Žiemgalos ribos“ (*Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas*, 1999, Nr. 1, p. 2–7), „Etnokultūrinė žiemgalių sritis“ (*Lietuvos archeologija*, 2000, t. 20, p. 141–157), „Par Zemgales dienvidu robežu“ (*Arheologu pētījumi Latvijā*. Rīga, 2002, p. 413–418); „Pasvalio žemės senovė“ (*Šiaurietiški atsivėrimai*, 2002, Nr. 2(13), p. 4–7), *Žiemgaliai V–XII amžiuje* (Vilnius, 2004), „Dėl vakarinių Žiemgalos ribų“ (*Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas*, 2004, Nr. 1, p. 3–5), „Žiemgalos etninės ribos“ (*Lituanistica*, 2012, t. 58, Nr. 1(87), p. 36–50).

Kas tai? Diletantizmas, pasak vieno jau nuvainikuoto klasiko – „vaikiška kairumo liga“, ar piktybinis ignoravimas? Kaip tą reiškinį beįvardytumėme, viena aišku, jog tai prasilenkia su bet kokia mokslinė etika. Juo labiau kad ir brėžiamos ribos nedaug kur „persidengia“. Vienas toks taškas būtų Vabalninkas. Beje, šioje knygoje netgi paminėta mano parašyta tyrinėjimų Vabalninke ataskaita! Tiesa, knygos autorė nelabai skiria Vabalninke buvusius paminklus. F. Pokrovskio minėtas ir E. Šneideraičio tyrinėtas paminklas (beje, E. Šneideraitis niekada neminėjo čia buvus pilkapių) yra visai kitas, tai nėra XVIII–XIX a. senkapis, kurį tyrė J. Markelevičius. Šis nuo pirmojo yra maždaug už 800–1 000 m, pačiame miestelyje, gyventojų Breivio sode. O E. Šneideraičio tirtasis yra miestelio PR prieigų dalyje, man ten

lankantis 1999 m. jo vietoje stovėjo degalinė. Po E. Šneideraičio tyrimų ten buvo žvyro karjeras, vėliau – miestelio šiukšlynas, jį panaikinus – jau minėta degalinė.

Jeigu jau prakalbome apie etiką, reikėtų užsiminti apie dar kai kurias įžvalgas, susijusias su autorės nenoru matyti kitų darbus. Visų jų vienoje recenzijoje nesuminėsi, todėl pateiksiu tik vieną. Rašant apie svarstyklės ir svorelius Sėloje (p. 165) autorei tikrai vertėjo susipažinti ir su 2001 m. išspausdintu mano straipsniu „Svarstyklės ir svarstyklių dėžutės Pietinėje Žiemgaloje“ (*Lietuvos archeologija*, t. 21, p. 275–282). Gal čia būtų pravertusios ir mano įžvalgos apie tai, jog ir Žiemgaloje dėti svarstyklės į kapus pradėta tik nuo X a. antrosios pusės, o iš šio darbo aišku, kad tas daryta ir Sėloje. Apskritai nagrinėjant materialinę sėlių kultūrą, vengta bet kokių palyginimų su kitomis gentimis. Manau, kad tai didelis knygos trūkumas. Juk norint bent ką pažinti būtinas lyginamasis metodas. Šito knygoje kaip tik ir pasigedau. Nežinau, kodėl tokie akivaizdūs trūkumai neužkliuvo knygos recenzentams (dr. V. Vaitkevičiui ir dr. L. Kurilai)? Keista šiuo atveju ir Archeologijos skyriaus pozicija.

Taigi Sėlos regiono raida analizuojama atskirais geležies amžiaus laikotarpiais. Toks skirstymas, viena vertus, atrodo tarsi logiškas, tačiau mažas tyrinėtų paminklų skaičius autorės gerus norus kiek sutrikdo. Ypač tai akivaizdu skyreliuose, kuriuose nagrinėjama ūkio raida. Autorė rašo, jog piliakalnių Sėloje „priskaičiuota 60, bet tik keli jų tyrinėti plačiau“ (p. 37). Čia ir slypi įdomumas, kiek yra tų tyrinėtų piliakalnių. Kam čia tas paslaptینگumas? Jeigu mokame suskaičiuoti iki 60, tai gal įmanoma suskaičiuoti ir tą „mažiau“. O tada pasimatytų visų apibendrinimų ir statistikos patikimumas. Kai ūkio raidos aprašymai išmėtyti po visus skyrius ir teuzima po 1–2 p., pasekti tą raidą skaitytojui darosi sunku. Rašant nuosekliai, viename skyriuje pateikta informacija būtų geriau suprantama, juo labiau kad remiamasi tų pačių paminklų tik skirtingų horizontų medžiaga. O neretai ir išvados niekuo nesiskiria. Plg.: brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpis – „augalijoje vyravo medžiai“ (p. 44); romėniškasis laikotarpis – „nuosėdose padaugėjo medžių žiedadulkių“ (p. 56); vidurinis geležies amžius – „padidėjęs medžių žiedadulkių kiekis liudija miškų plėtrą teritorijoje“ (p. 86). Tiesa, šio laikotarpio duomenų turima tik iš dviejų piliakalnių – Juodonių ir Petrešiūnų. Petrešiūnų piliakalnio rezultatai prieštarauja Juodonių išvadoms (p. 86). Juodonių piliakalnio aplinkoje vyravauja medžių žiedadulkės, o Petrešiūnų – kultūriniai augalai. Geriausiu atveju galime išsiaiškinti konkretaus paminklo aplinkoje vykusius procesus, bet kalbėti apie viso regiono raidą – vargu bau. O skyriuje, kuriame rašoma apie I tūkstantmečio antrosios pusės Sėlą, vietos ūkio raidai iš viso nebeliko. Ją pakeičia keramikos ir jos ornamentikos nagrinėjimas (p. 93). Kad nereikėtų dar kartą grįžti prie to paties, pažymėsiu, jog sėlišką proistorės laikotarpį Lietuvos teritorijoje pažįstame tik iš dviejų tyrinėtų pilkapynų – Visėtiškių ir Miškinių. Materialinei ar dvasinei kultūrai nagrinėti gal tų dviejų paminklų medžiagos ir pakaktų, bet visai regiono raidai pažinti, pripažinkime, lyg ir mažoka.

Skyriuje „Brūkšniuotosios keramikos kultūros palikimas“ (p. 37) autorė vėl grįžta prie istoriografinės dalies – čia paminimos dar kelios tyrėjų pavardės ir jų darbai, tačiau jame neatsirado vietos E. Jovaišos knygai *Aisčiai. Kilmė* (2012), kurioje labai detaliai ir visiškai naujai nušviesta pilkapių kultūros raida ir plitimas į rytus, t. y. ir į būsimų sėlių žemes. Gal tai įvyko ir dėl to, jog autorė nelabai ką naujo pasakė savo darbe, jeigu jį lyginsime su disertacijos tekstu. Tai akivaizdu p. 52, čia tekste paliktas įrašas – citata (Simniškytė, 1999 (spaudoje)). Pažiūrėjus į literatūros sąrašą matyti, kad tai jau seniai išspausdintas *Liaudies kultūros* žurnalo numeris (1999, 5).

Visoje knygoje mirga marga žodis „kraštovaizdis“. Jis vartojamas ir kur reikia, ir kur nereikia. „Kaip interpretuoti šiuos radinius piliakalniuose ir kokį vaidmenį piliakalniai atliko to meto kraštovaizdyje?“ (p. 52), arba „Atstumas tarp piliakalnių ir pilkapių kelia įvai-

rių minčių dėl tuometinio piliakalnių vaidmens kraštovaizdyje“ (p. 53) ir t. t. Manyčiau, kad piliakalnių vaidmuo kraštovaizdyje ir seniau, ir dabar, ir visados buvo ir bus toks pats. Sakyčiau – tiesiogiai susijęs su žmonių jausmais: piliakalniai puošia ir paįvairina kraštovaizdį, daugybei žmonių sukelia norą pažinti praeitį, didžiulis savo istorija ir kt. jausmus. Tad vargu ar piliakalniams kraštovaizdyje dar koks nors ypatingesnis vaidmuo bus kada skirtas. Kraštovaizdis viso labo yra „stebėtoji matomas žemės paviršiaus gamtinių (paviršinių uolienuų ir reljefo, pažemio oro, paviršinių ir gruntinių vandenų, dirvožemio, gyvūnų organizmų) ir / ar antropogeninių (archeologinių liekanų, statinių, inžinerinių įrenginių, žemės naudmenų ir informacinio lauko) komponentų, susijusių medžiagiais, energetiniais ir informaciniais ryšiais, teritorinis junginys, kuris susidaro, kai keičiasi žemės paviršius“ (DLKŽ).

Skyriuje „Sėlos krašto likimas XIII–XV a.“ (p. 171) XIII amžius autorės įvardytas kaip transformacijų periodas (pav. 73), tačiau transformacijas autorė išžiūri tik politinės istorijos plotmėje ir nemato naujos ideologijos plėtros, t. y. krikščionybės plitimo XII–XIII amžiuje. O Sėla ir buvo viena pirmųjų baltų žemių, kurioje plito krikščionybė tiek iš Rytų, tiek iš Vakarų. Apie tai byloja ir laidojimo paminkluose randami kryželiai (žr. Mugurėvičs, E. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1974, t. XI, p. 220–239; Šnore, E. Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1974, t. XIX, p. 77; Kazakevičius, V. Sėlių kapai Miškinių pilkapyje. *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2000, t. 20, p. 121 ir kt.).

Kaip jau minėjau, šioje recenzijoje neturiu tikslo vienodai nuodugnai išgvildinti visus skyrius, tačiau dalis, kurioje keliami sėlių identiteto klausimai, mane tikrai domina (p. 136 – skyrius V.6.2. *Sėliai ar latgaliai. Identitetas ir kolektyvinė atmintis*). Deja. Šį skyrių galėčiau apibūdinti tik kaip svetimų minčių, paimtų iš anglosaksiškos istoriografijos, netikusiu perpasakojimu. Čia apstu kažkokių postringavimų, tuščių išvedžiojimų; galiausiai suformuluota mintis, turbūt išvada, skamba taip: „Keičiantis objektyvioms aplinkybėms vyko etninio tapatumo persitvarkymai ir simbolinių tapatumo struktūrų veiksmingumo persvarstymai. Naujos situacijos ar įvykiai pažadina miegančius ir paslėptus tapatumus, skatina įvertinti naujus niuansus, juos eksponuojant arba, atvirkščiai, maskuojant“ (p. 137). Kitaip tariant, sėliai sugalvojo pertvarkyti savo tapatumą, o simbolinių tapatumo struktūrų veiksmingumą – persvarstyti. Ir kaip čia neprisiminti akad. Vytauto Merkio žodžių: „Būtume perdėm optimistai, jei manytume, kad istorijos metodologinės ir metodinės naujovės Lietuvoje adaptuojamos sklandžiai ir su nauda mokslui. Atvirkščiai, į paviršių kyla abejotinos vertės tendencijos. Antai koks ambicingas istorikas pasiskaito vokišką ar amerikietišką straipsnį, rečiau – knygą, susiranda naujoviškų teiginių, juos lyg pyragą razinomis padaigsto faktais iš Lietuvos, ir jau „studija“ baigta, o pats autorius prisistato kaip didis teoretikas ir modernistas“ (Merkys, V. *Atminties prošvaistės*. 2009, p. 393). Ką čia ir bepridursi. Nebent tik tai, kad ir kai kurie knygos skyrelių pavadinimai kažkokie įmantrūs, keistai paslaptingi, o galiausiai pretenzingi ir prasilenkiantys su logika, pvz., skyrius II.3 *Laidojimo paminklai kaip žemės ir žmonių kintančių santykių rezultatas* (p. 48). Šiaip jau apie žemės ir žmonių santykius rašo poetai – antai E. Mieželaitis rašė apie Žmogų, kuris dviem kojom tvirtai atsirėmęs į žemę ir t. t., bet kai archeologas, nagrinėdamas laidojimo paminklus, rašo apie žmogaus ir žemės santykį, tai jau, pripažinkime, skamba makabriškai.

O kaip skaitytojui suprasti tokius kalambūrus: „...piliakalnių įtvirtinimai pradėjo sparčiau vystytis jų stiprinimo kryptimi“ (p. 53). Lėčiau ar sparčiau vystytis gali tik gyvas organizmas, bet kai jau patys piliakalnių įtvirtinimai pradeda sparčiau vystytis ir dar stiprinimo kryptimi, tai ir skaitytojus gali apimti baimė.

Visiškai į nevirtį skaitytoją gali įvaryti samprotavimai apie piliakalnių ir pilkapynų atstumus. Autorė nagrinėja, kiek toli nuo piliakalnių buvo pasklidę pilkapynai, ir teigia, jog atstumai įvairavo nuo 2 iki 5 km. Toliau dėstoma tokia mintis: „Vyraujant didesniam nei 2 km atstumui piliakalniai kasdien nebuvo pasiekiami, bet juos pasiekti galėjo ne vieno pilkapyno bendruomenės. Tai galėtų būti užuomina apie jų vaidmenį romėniškojo periodo kraštovaizdyje“ (p. 54). Kiek suprantu, tai pilkapyne yra laidojami mirusieji. Kam ir kaip mirusiųjų „bendruomenėms“ reikėjo pasiekti piliakalnį, esantį už 2 km, ir kokį vaidmenį tie mirusieji turėjo vaidinti romėniškojo periodo kraštovaizdyje, matyt, žino tik pati autorė. Beje, tokių ir panašių sakinių knygoje apstu, kaip ir nelietuviškų, ausį režiančių pasakymų: „klausimas lieka atviras“ (p. 37); „Tarp paauglių taip pat laikytasi šių papuošalų ir lyties santykio“ (p. 71); „Geografinė padėtis Dauguvos upės atžvilgiu“ (p. 77); „Pokyčiai apgyvendinimo geografijoje“ (p. 102); „vienos linijos nesilaikyta ir Sėloje“ (kalbant apie vienodų papročių nebuvimą) (p. 116); „Juodonių piliakalnio papėdėje įsikūrusi bendruomenė žymaus poveikio aplinkai nepadarė“ (kitaip sakant – gyveno ekologiškai, gamtos neteršė) (p. 86); „gyvenvietiniai piliakalniai“ – abejotinas lietuviškos istoriografijos terminas, autorė konkrečiai nenurodo, kas tokį terminą vartoja. Čia greičiau jau eilinis nevykęs vertalas iš kokios nors kalbos (p. 37) ir t. t.

Knyga, manau, būtų įdomi ir lietuvių kalbos puoselėtojams. Juo labiau kad leidinį finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Nacionalinę Lituaniistikos plėtros 2009–2015 metų programą.

Ilona VAŠKEVIČIŪTĖ